

Παράγοντες προσδιορισμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στα Βαλκάνια μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο

I. Συνθήκες πολιτικού συστήματος και οικονομική κατάσταση

Η Ελλάδα, εξαιτίας της σημαντικής στρατηγικής και καίριας γεωπολιτικής της θέσης, εξαρτά την ασφάλεια και την ευμάρεια του λαού της περισσότερο από το επίπεδο ανάπτυξης ή το βαθμό στασιμότητας των φιλικών ή εχθρικών εξωτερικών της σχέσεων με τα κράτη της διεθνούς κοινότητας¹. Συνεπώς, η φύση του πολιτικού συστήματος, η πολιτειακή διάρθρωση, οι συνθήκες διαμόρφωσης και ο τρόπος χάραξης της συνολικότερης πολιτικής και οι επιλογές της πολιτικής ηγεσίας, υπό την επίδραση των ιδεολογικών πεποιθήσεων και των προσωπικών εκτιμήσεων, επηρεάζουν άμεσα και έχουν καθοριστικές επιπτώσεις στην εξωτερική σφαίρα της κρατικής δραστηριότητας.

Το μοναδικό όφελος που είχε κατορθώσει να αποκομίσει η Ελλάδα, μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, τη Μικρασιατική Καταστροφή και τη Συνθήκη της Λωζάνης, ήταν, ουσιαστικά, η εδαφική προσάρτηση της δυτικής Θράκης. Αντίθετα, όλη αυτή η μακρόχρονη περίοδος των στρατιωτικών συγκρούσεων, της διόγκωσης των πολεμικών δαπανών, των γεωπολιτικών ανακατατάξεων και των διπλωματικών αποτυχιών κληροδότησαν στην ελληνική πολιτική ζωή μια σειρά από σοβαρά εσωτερικά προβλήματα. Πιο συγκεκριμένα, η έλλειψη πολιτικής και κοινωνικής συναίνεσης ως προς την πολιτειακή διαρθρωτική οργάνωση της χώρας, δηλαδή, ο λεγόμενος εθνικός διχασμός μεταξύ βασιλοφρόνων και αντιβασιλικών, τροφοδότησε, από το 1924, που εγκαινιάστηκε, με την κυβέρνηση Παπα-

ναστασίου, η πρώτη Ελληνική Δημοκρατία, μέχρι την ανάληψη της εξουσίας, με ισχυρή κοινοβουλευτική πλειοψηφία, από το Βενιζέλο το 1928, οξύτερες καταστάσεις έντονης πολιτικής αστάθειας και ρευστότητας με διαδοχικές εναλλαγές κυβερνήσεων' στην επιδείνωση του φαινομένου αυτού συνέβαλε, αποφασιστικά, η συνεχής επέμβαση του στρατού με, αποκορύφωμα, την επιβολή των τυχοδιωκτικών και ανεύθυνων δικτατορικών καθεστώτων του στρατηγού Πάγκαλου το 1925 και του στρατηγού Κονδύλη το 1926, που ευνοούνταν από τις, μέχρι πρόσφατα, εθνικιστικές βλέψεις και τους αλληπάλληλους πολέμους που είχε διεξάγει η χώρα, καθώς και από τις υπέρμετρες φιλοδοξίες των ανώτατων αξιωματικών να αξιοποιήσουν πολιτικά τις επιτυχίες τους στο πεδίο της μάχης' η ανταλλαγή των ελληνοτουρκικών και ελληνοβουλγαρικών πληθυσμών, η απομάκρυνση των ξένων μειονοτήτων και η έλευση των προσφύγων αν και είχαν δυσμενείς οικονομικές και κοινωνικές προεκτάσεις, σηματοδότησε, ωστόσο, τη βαθμιαία μεταβολή της πληθυσμιακής σύνθεσης της ελληνικής κοινωνίας, ενώ, ταυτόχρονα, σφρηγιάτησε την εθνική ομοιογένεια του ελληνικού πληθυσμού της Μακεδονίας και της Θράκης, που αποτελούνταν, πλέον, από 90% Έλληνες και από 10% μουσουλμάνους, Σλαβομακεδόνες και Βλάχους².

Επιπλέον, πρωταρχικό πρόβλημα του ελληνικού κράτους εξακολουθούσε να παραμένει η διασφάλιση της εθνικής του ανεξαρτησίας και η κατοχύρωση της εδαφικής του ακεραιότητας³. Για το λόγο αυτό η ελληνική εξωτερική πολιτική, έχοντας εγκαταλείψει τα μεγαλεπίβολα εθνικιστικά οράματα της Μεγάλης Ιδέας, υιοθέτησε μια μετριοπαθή αμυντική στάση, που καθορίζονταν και υλοποιούνταν, σχεδόν αποκλειστικά, από τους διπλωμάτες, οριοθετώντας ως κατευθυντήριο άξονά της, στα πλαίσια της ακλόνητης εμπιστοσύνης στις δυνατότητες της Κοινωνίας των Εθνών, τη διατήρηση της κεκτημένης διεθνούς τάξης πραγμάτων και την προστασία της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, προκειμένου να επιτευχθεί η αποκατάσταση των προσφύγων και η οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας⁴. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι στόχοι της νέας ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, που εφάρμοσαν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, η πλειοψηφία των κυβερνήσεων μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης, προσδιορίστηκαν και διατυπώθηκαν από τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου στην ολομέλεια της ελληνικής βουλής, στις 24 Μαρτίου του 1924, κατά την ανακοίνωση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησής του' αυτοί ήταν η τήρηση των διεθνών συνθηκών, η παγίωση της ειρήνης, η αποκατάσταση στενών σχέσεων με τις Μεγάλες Δυνάμεις και η επιδίωξη της αμοιβαίας συμφιλίωσης και συνεννόησης με τα γειτονικά βαλκανικά κράτη⁵.

Ωστόσο, οι διάφορες πραξικοπηματικές ενέργειες και η έντονα ασταθής πολιτική ζωή της χώρας δεν επέτρεπαν, μέχρι το 1928, τη χάραξη και εφαρμογή μιας ενιαίας εξωτερικής πολιτικής με σταθερή συνοχή και σαφή προσανατολισμό των διπλωματικών πρωτοβουλιών⁶. Ειδικότερα, η αλλοπρόσαλλη και ασυντόνιστη εξωτερική πολιτική του στρατηγού Πάγκαλου, την περίοδο 1925-1926, είχαν ως αποτέλεσμα όχι μόνο την επιδείνωση των σχέσεων με τα βαλκανικά κράτη, αλλά και τη διεθνή απομόνωση της χώρας' τον Οκτώβριο του 1925, με αφορμή το διασυνοριακό επεισόδιο στο Πετρίτσι, εισέβαλε, χωρίς καμιά προηγούμενη προειδοποίηση, στη Βουλγαρία, ευνοώντας, με αυτόν τον τρόπο, τη βουλγαρογιουγκοσλαβική προσέγγιση, ενώ τον Αύγουστο του 1926 αναγνώρισε την ύπαρξη αλβανικής μειονότητας στη Θεσπρωτία και προχώρησε στη σύναψη επιζήμιων για τα ελληνικά συμφέροντα συνθηκών με τη Γιουγκοσλαβία, με τις οποίες η τελευταία απόκτησε προνομιακά δικαιώματα στην ελεύθερη ζώνη της Θεσσαλονίκης και στο σιδηροδρομικό δίκτυο της ευρύτερης περιοχής της' συντέλεσε, επίσης, στη διατάραξη των

ελληνοτουρκικών σχέσεων, που είχαν, κατά κάποιον τρόπο, εξομαλυνθεί με την υπογραφή, μετά την παρέμβαση της Κοινωνίας των Εθνών και του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης, συμφωνίας το 1925, που διακανόνιζε τα εκκρεμή ζητήματα της ανταλλαγής των μειονοτήτων, με τη διακηρυγμένη πρόθεσή του να επιτεθεί εναντίον της Τουρκίας⁷.

Το 1927 συγκροτήθηκε Οικουμενική κυβέρνηση, που τερμάτισε τη θητεία της με την παραίτηση του υπουργού των Οικονομικών και αρχηγού των φιλελευθέρων, Καφαντάρη, ο οποίος είχε ενοχληθεί από την ανάμειξη του Βενιζέλου στις αρμοδιότητές του, παρά το γεγονός ότι ο τελευταίος, επίσημα, απείχε από την ενεργό πολιτική δράση⁸.

Ο Βενιζέλος, τελικά, ανέλαβε, θριαμβευτικά, την πολιτική εξουσία με τις εκλογές της 19 Αυγούστου του 1928, όπου συγκέντρωσε, μαζί με τα συνεργαζόμενα με αυτόν κόμματα, το 61,02% των προτιμήσεων του εκλογικού σώματος, εξασφαλίζοντας 223 κοινοβουλευτικές έδρες σε σύνολο 250· οι αντιβενιζελικοί συγκέντρωσαν το 33,03% των ψήφων, ενώ το κομμουνιστικό κόμμα το 1,41%⁹. Έχει σημασία να υπογραμμίσουμε ότι ο Βενιζέλος είχε ανακοινώσει, στις 22 Ιουλίου, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, το κυβερνητικό πρόγραμμα που θα ακολουθούσε στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής· σύμφωνα με αυτό αναγνώριζε την Ιταλία σαν Μεγάλη Δύναμη αναζητώντας τη φιλία της, παραχωρούσε διευκολύνσεις στη Βουλγαρία και διακήρυττε την ανάγκη αποκατάστασης των σχέσεων με την Τουρκία, στα πλαίσια της επίλυσης των οικονομικών τους διαφορών και με την προϋπόθεση ότι η τελευταία θα αποδέχονταν το εδαφικό καθεστώς της Ελλάδας¹⁰. Η αποσαφήνιση των επιλογών της εξωτερικής πολιτικής και η ξεκάθαρη ανοικτή δημοσιοποίησή τους στον ελληνικό λαό, πριν την εκλογή του ως πρωθυπουργού, προσέδιδε μια ιδιαίτερη νομιμοποιητική διάσταση στην ισχυρή κοινοβουλευτική δύναμη του Βενιζέλου, η οποία εξασφαλίστηκε με την επίγνωση του εκλογικού σώματος για τις μελλοντικές διπλωματικές του πρωτοβουλίες στο πεδίο των διεθνών σχέσεων. Η εμπιστοσύνη της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού και η ενισχυμένη κοινοβουλευτική πλειοψηφία όχι μόνο παρείχαν στο Βενιζέλο ευρεία ευχέρεια κινήσεων, αλλά συνιστούσαν και αποφασιστικούς παράγοντες προσδιορισμού και στήριξης της εξωτερικής του πολιτικής. Είναι αξιοσημείωτο ότι την περίοδο της τελευταίας βενιζελικής διακυβέρνησης της χώρας ο ρόλος της ελληνικής εθνοσυνέλευσης, ως παράγοντα λήψης αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής, ήταν περιορισμένος, αφού δεν ασχολήθηκε συστηματικά και διεξοδικά με τις διεθνείς συμφωνίες, με εξαίρεση, ίσως, τις ελληνοτουρκικές, που είχαν υπογραφεί¹¹.

Ένας άλλος παράγοντας που άσκησε καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής των ετών 1928-1932 ήταν η άσχημη οικονομική κατάσταση. Τα βασικότερα διαρθρωτικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η ελληνική οικονομία ήταν η χαμηλή παραγωγικότητα και η γενικότερη στασιμότητα του αγροτικού τομέα, εξαιτίας του κατακερματισμού των γαιών, της έλλειψης γόνιμων εδαφών και της χρήσης απαρχαιωμένων μεθόδων. Επίσης, η ανορθολογική κατανομή των γεωργικών προϊόντων, το μικρό συνολικό παραγωγικό μέγεθος και οι περιορισμένοι παραγωγικοί συντελεστές, που δεν επέτρεπαν, χωρίς τη λήψη ριζοσπαστικών αναπτυξιακών μέτρων, την εντατικοποίηση και κλιμάκωση της παραγωγής. Επιπλέον, η εξάρτηση σε βασικά είδη διατροφής, κεφαλαιουχικά αγαθά και τεχνολογικό εξοπλισμό από το διεθνές εμπόριο και η δυσμενής εξέλιξη των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού και του ισοζυγίου πληρωμών, καθιστούσαν τη χώρα εύάλωτη στις διεθνείς οικονομικές κρίσεις¹².

Στα πλαίσια, βέβαια, της Οικουμενικής κυβέρνησης του 1927 είχε καταρτιστεί, σε συνεργασία με την Κοινωνία των Εθνών, ένα ολοκληρωμένο σταθεροποιητικό οικονομικό πρόγραμμα, που φιλοδοξούσε να ελέγξει τον υψηλό πληθωρισμό, να αντιμετωπίσει τα

μεγάλα ελλείμματα του ισοζυγίου πληρωμών και να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας, που θα καλύπτονταν, κυρίως, από τους πρόσφυγες που είχαν καταφύγει στην Ελλάδα μετά την Μικρασιατική Καταστροφή¹³. Η βαθιά, όμως, κρίση της ελληνικής οικονομίας πιστοποιούσε ότι η οικονομική ανασυγκρότηση δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί παρά μόνο με την εισροή ξένων κεφαλαίων με τη μορφή είτε των δανείων είτε των επενδύσεων· στόχος, λοιπόν, της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης Βενιζέλου ήταν η σύναψη εξωτερικών δανείων για τη χρηματοδότηση —σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη αξιοποίηση του προσφυγικού δανείου του 1924— μιας κρατικής παρεμβατικής οικονομικής πολιτικής εκσυγχρονισμού, ώστε να αυξηθεί το εθνικό εισόδημα και το βιοτικό επίπεδο της χώρας· επιδιώχτηκε η ενίσχυση των δραστηριοτήτων της αγροτικής οικονομίας με τη διαμόρφωση συνθηκών προστατευτισμού της εγχώριας γεωργικής παραγωγής, υλοποιήθηκε ένα εκτεταμένο πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων με την κατασκευή τόσο σχολικών κτιρίων όσο και οδοποιητικών, αποξηραντικών και άλλων παραγωγικών έργων και καταβλήθηκαν προσπάθειες για τον περιορισμό των ελλειμμάτων του ισοζυγίου πληρωμών¹⁴. Η επιτυχής και αποτελεσματική πραγματοποίηση της πολιτικής αυτής προϋπόθετε την αύξηση της δανειοληπτικής ικανότητας και την εμπέδωση ενός κλίματος κοινωνικής εμπιστοσύνης και πολιτικής συναίνεσης καθώς και τη διεθνή αναγνώριση και την ειρηνική συνύπαρξη με τα γειτονικά βαλκανικά κράτη.

Η εισροή ξένων κεφαλαίων με τη σύναψη δανείων από το εξωτερικό και η αύξηση των ιδιωτικών και δημοσίων επενδύσεων είχαν ορισμένες ευεργετικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία, αν λάβει κανείς υπόψη ότι την περίοδο εκείνη εκδηλώθηκε παγκόσμια οικονομική κρίση¹⁵ με σοβαρότατες παρενέργειες στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις. Πιο συγκεκριμένα, ανάμεσα στα έτη 1927-1931 παρατηρείται μια συνεχής ανοδική πορεία του γενικού δείκτη της ελληνικής βιομηχανίας· ενώ το 1928 η εγχώρια βιομηχανική παραγωγή κάλυπτε το 58,61% των προϊόντων που καταναλώνονταν στην Ελλάδα, το 1933 το ποσοστό αυτό ανήλθε στο 76,14%· είναι ενδιαφέρον να επισημάνουμε ότι το 1932 αν και ο δείκτης της βιομηχανικής παραγωγής είχε προσεγγίσει το χαμηλότερο σημείο του, λόγω της οικονομικής κρίσης, βρίσκονταν, εντούτοις, σε υψηλότερο επίπεδο σε σύγκριση με εκείνο του 1929, επίδοση που δεν είχε καμιά άλλη ευρωπαϊκή χώρα¹⁶.

Όσον αφορά τη βιομηχανική αυτή πρόοδο τονίζεται, ωστόσο, ότι, σύμφωνα με τις στατιστικές απογραφές του 1930, παρατηρείται περισσότερο ποσοτική, παρά ποιοτική, ανάπτυξη, αφού εκτός από την αριθμητική αύξηση των εργοστασιακών μονάδων, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της βιομηχανικής οργάνωσης, που ήταν η κυριαρχία των παραδοσιακών κλάδων με παραγωγικές δυνατότητες μικρής κλίμακας, εξακολουθούσαν να υφίστανται· επιπλέον, τα εξωτερικά δάνεια που συνάφθηκαν μπορεί να χρησιμοποιήθηκαν για την εκτέλεση μεγάλων δημοσίων έργων, την αποκατάσταση των προσφύγων και την περιορισμένη κάλυψη των ελλειμμάτων της ελληνικής οικονομίας, είχαν, όμως, μια ουσιαστική αρνητική συνέπεια· οι δυσμενείς όροι σύναψής τους, η ανάγκη εξεύρεσης πόρων για την εξυπηρέτησή τους και η υποχρέωση της εισαγωγής των προϊόντων των δανειστριών χωρών παρεμπόδισαν, σε σημαντικό βαθμό, την ταχύτερη μεγέθυνση του βιομηχανικού τομέα, γεγονός που είχε, ως μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα, την περιορισμένη ενίσχυση της θέσης της ελληνικής οικονομίας στο διεθνή καταμερισμό εργασίας¹⁷. Επίσης, εξαιτίας των δανείων αυτών, το κατά κεφαλήν εξωτερικό χρέος της Ελλάδας ήταν το υψηλότερο μεταξύ των βαλκανικών κρατών, αναγκάζοντας την κυβέρνηση να χρησιμοποιεί, κάθε χρόνο, ένα μεγάλο ποσοστό των εξαγωγικών εσόδων για την κάλυψη των τοκοχρεωλυσίων¹⁸.

Γενικότερα μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι η συνολική εσωτερική και εξωτερική κυβερνητική πολιτική του Βενιζέλου, στην περίοδο 1928-1929, απέβλεπε στην οργάνωση και στην άρθρωση ενός ενιαίου σύγχρονου αστικού κράτους¹⁹.

II. Διεθνές περιβάλλον

Η λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και η συνομολόγηση των συνθηκών ειρήνης προκάλεσαν ριζικές γεωπολιτικές ανακατατάξεις στον ευρωπαϊκό χώρο. Δυο μεγάλες αυτοκρατορίες, η Αυστρο-Ουγγαρία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, διαλύθηκαν, νέα κράτη ιδρύθηκαν, ενώ η Ρωσία, που είχε μετονομαστεί, μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, σε Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών, και η Γερμανία, που είχε επιφορτιστεί με το δυσβάσταχτο οικονομικό κόστος των πολεμικών αποζημιώσεων και επαυρθώσεων, δεν συγκαταλέγονταν, πλέον, στις Μεγάλες Δυνάμεις· επιπλέον, η ανακατάταξη των οικονομικών ισορροπιών, η ανατροπή των κεκτημένων συμφερόντων κυριαρχίας και ισχύος, οι εθνικιστικές αναταραχές και η ενδυνάμωση και διάδοση της κομμουνιστικής ιδεολογίας ευνοούσαν την επιβολή αυταρχικών καθεστώτων. Στο σύνθετο πλέγμα των μεταβαλλόμενων αυτών συνθηκών η εξωτερική πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων αναπροσαρμόστηκε οριοθετώντας νέους προσανατολισμούς και κατευθύνσεις.

Στη δεκαετία του είκοσι η Μεγάλη Βρετανία είχε ως κατευθυντήριους στόχους της εξωτερικής της πολιτικής τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης, την προστασία της αυτοκρατορίας της και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των υπηκόων της· στα πλαίσια αυτής της υψηλής στρατηγικής επιδίωκε τον ουσιαστικό έλεγχο της Μεσογείου, της Μέσης Ανατολής και του Περσικού Κόλπου, όλων, δηλαδή, των σημαντικότερων θαλάσσιων επικοινωνιών και εμπορικών περασμάτων που εξασφάλιζαν την ανενόχλητη πρόσβαση στις Ινδίες· εξακολουθώντας να παραμένει, με την άρτια τραπεζική της οργάνωση, τη δυναμική επενδυτική της πολιτική και την παροχή πιστώσεων, ο κυρίαρχος οικονομικός παράγοντας στην Ευρώπη και ευνοώντας, παράλληλα, την ανάπτυξη φιλικών σχέσεων με την Ιταλία, υποθετούσε, κυρίως στις βαλκανικές διακρατικές υποθέσεις, μια ουδέτερη στάση, η οποία εκδηλώνονταν με την απροθυμία της συμμετοχής σε συμμαχικούς στρατιωτικούς ή πολιτικούς συνασπισμούς και της ανάληψης συμβατικών δεσμεύσεων με την παροχή ποικίλων μορφών εγγυήσεων· η πρόσφατη οδυνηρή μνήμη των αιματηρών ενόπλων συγκρούσεων, οι αυξημένες πιθανότητες πρόκλησης νέου πολέμου στην ευαίσθητη περιοχή της Νοτιοανατολικής Μεσογείου και οι σημαντικές οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε εξηγούσαν και συνηγορούσαν στη χάραξη και εφαρμογή της πολιτικής αυτής²⁰. Η βρετανική αρχή, όμως, της μη ανάμιξης σε πολιτικούς ανταγωνισμούς, ιδιαίτερα στη Βαλκανική Χερσόνησο, όπου υποστήριζε την αδήριτη ανάγκη της ειρηνικής συνύπαρξης, κλόνιζε τις σχέσεις της με την Ελλάδα όχι μόνο γιατί υποβάθμιζε το στρατηγικό της ρόλο ως παράγοντα ασφάλειας και σταθερότητας στην ευρύτερη περιοχή, αλλά και επειδή δεν εξασφάλιζε την κατοχύρωση της εδαφικής της ακεραιότητας²¹. Ωστόσο, η Ελλάδα εξακολουθούσε να διατηρεί την οικονομική της σημασία για τη Μεγάλη Βρετανία. Είναι χαρακτηριστικό ότι η τελευταία ήταν ο κύριος υποστηρικτής των προσπαθειών της ελληνικής κυβέρνησης στις προσπάθειές της για τη σύναψη δανείων, αφού μέχρι τότε αποτελούσε την πρωταρχική πηγή χρηματοδότησης των δανειοληπτικών αναγκών της χώρας· ως αντάλλαγμα στις υπηρεσίες αυτές, που στηρίζονταν σε σταθερούς οικονομικούς δεσμούς, η Μεγάλη Βρετανία εξασφάλισε προνομιακές προϋποθέσεις και ευνοϊκές συνθήκες διείσδυσης στους διάφορους τομείς της ελληνικής οικονομίας²².

Την ίδια χρονική περίοδο η Γαλλία ενδιαφέρονταν, κυρίως, για την οικονομική της ανασυγκρότηση, τον έλεγχο και τη διεθνή απομόνωση της Γερμανίας και τη διατήρηση των εδαφικών συνόρων, όπως αυτά είχαν προσδιοριστεί με τους διακανονισμούς των συνθηκών ειρήνης· προς την κατεύθυνση των επιδιώξεων αυτών προχώρησε στη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού συστήματος συλλογικής ασφάλειας με τη σύναψη συμμαχιών με τα νέα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης· στα Βαλκάνια προώθησε, αποκλειστικά, την οικονομική, στρατιωτική και πολιτική συνεργασία με τη Γιουγκοσλαβία, έχοντας την πεποίθηση ότι η τελευταία θα μπορούσε να διαδραματίσει ρόλο εγγυήτριας δύναμης της περιοχής, αγνοώντας, με τον τρόπο αυτό, τα υπόλοιπα κράτη και εγκαταλείποντας την ανανέωση, με την τήρηση ουδέτερης στάσης και την αποφυγή της ανάληψης υποχρεώσεων, των παραδοσιακών φιλικών σχέσεων με την Ελλάδα²³.

Η Ιταλία, ανησυχώντας για τη γαλλική διείσδυση στην Κεντρική Ευρώπη με την οικοδόμηση του συστήματος ασφαλείας της Μικρής Αντάντ και υποστηρίζοντας την αναθεώρηση των εδαφικών διευθετήσεων των συνθηκών ειρήνης, επειδή δεν είχε ικανοποιήσει τις επεκτατικές της βλέψεις με την προσάρτηση της Δαλματίας, προσπαθούσε να αποκτήσει πολιτικά ερείσματα στα Βαλκάνια²⁴. Επιπλέον, η Ιταλία προσπάθησε να θέσει την Αλβανία υπό τον άμεσο πολιτικό, οικονομικό και στρατιωτικό της έλεγχο, όπως πράγματι το πέτυχε με τις συμφωνίες του 1926 και 1927, όχι μόνο για να επεκτείνει την επιρροή της στη Βαλκανική Χερσόνησο, αλλά και για να ελέγχει τα Στενά του Οτράντο, με σκοπό τόσο τη διασφάλιση των παραλιών της στην Αδριατική όσο και την παρακολούθηση των γιουγκοσλαβικών εμπορικών και πολεμικών μεταφορών²⁵. Είναι ενδεικτικό του έντονου γαλλοϊταλικού ανταγωνισμού στα Βαλκάνια ότι η δεύτερη ιταλοαλβανική συμφωνία των Τιράνων, με την οποία τερματίστηκε κάθε προσπάθεια για ιταλογιουγκοσλαβική προσέγγιση, πραγματοποιήθηκε αμέσως μετά την υπογραφή της γαλλογιουγκοσλαβικής συμφωνίας της 11 Νοεμβρίου του 1927²⁶.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής αν και εμφανίζονταν ως η ανερχόμενη παγκόσμια οικονομική δύναμη, δεν αναμειγνύονταν στα πολιτικά προβλήματα της Ευρώπης²⁷. Ωστόσο, είχαν καταστήσει έντονη την παρουσία τους στην ευρωπαϊκή ήπειρο με την παροχή πιστώσεων, οι οποίες, μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν απαραίτητες για την οικονομική ανόρθωση των καταστρεμμένων ευρωπαϊκών κρατών και για την επαναλειτουργία του παγκόσμιου νομισματικού συστήματος· η απαίτησή τους, όμως, για επιστροφή, την ίδια εποχή, των πιστώσεων, τη στιγμή που οι Μεγάλες Δυνάμεις, η Γαλλία και Μεγάλη Βρετανία δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους, προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση και αναταραχή στις διεθνείς διακρατικές σχέσεις της εποχής²⁸.

Είναι δυνατόν, λοιπόν, να διαπιστώσει κανείς ότι η Γαλλία και η Ιταλία ήταν οι μόνες χώρες που προσπαθούσαν να διεισδύσουν και να αποκτήσουν σφαίρες επιρροής στα Βαλκάνια· οι αναθεωρητικές διακηρύξεις της Ιταλίας, που ανησυχούσαν έντονα τη Γαλλία, συνιστούσαν ένα επιπρόσθετο στοιχείο όξυνσης της αντιπαράθεσης αυτής. Η Μεγάλη Βρετανία, αντίθετα, ακολουθούσε ουδέτερη διπλωματική πολιτική, ενώ, ταυτόχρονα, επιδίωκε να εγκαινιάσει σχέσεις αμοιβαίας συνεννόησης και συνεργασίας με την Ιταλία. Επίσης, μετά το 1926 η Ιταλία άρχισε να αναδεικνύεται, με την υποστήριξη και την εποπτεία της Μεγάλης Βρετανίας, σε ανερχόμενη Δύναμη στη Μεσόγειο²⁹. Η Γιουγκοσλαβία ήταν στενά προσδεμένη στο άρμα της Γαλλίας, ενώ η Ελλάδα, για λόγους που έχουμε, ήδη, αναφέρει, βρισκονταν σε διεθνή απομόνωση. Συνεπώς, η βρετανική ουδετερότητα, η βρετανοϊταλική φιλία και η μονόπλευρη βαλκανική πολιτική της Γαλλίας δεν παρείχαν στην Ελλάδα παρά μόνο τη δυνατότητα της προσέγγισης με την Ιταλία,

στην περίπτωση, βέβαια, που η πρώτη θα επιθυμούσε την επανένταξή της στη διεθνή κοινότητα.

Επιπλέον, μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 σημειώθηκαν σημαντικές εξελίξεις στο χώρο των διεθνών οικονομικών σχέσεων, που επηρέασαν άμεσα και την ελληνική οικονομία στο βαθμό που ήταν στενά εξαρτημένη από τις διακρατικές εμπορικές συναλλαγές. Από το 1931 η Μεγάλη Βρετανία εφάρμοσε το προτιμησιακό καθεστώς για τα προϊόντα της αυτοκρατορίας της, ενώ, παράλληλα, αντιτάσσονταν στη δημιουργία τελωνειακών ενώσεων από άλλα ευρωπαϊκά κράτη· η Γαλλία, προσπαθώντας να ελέγξει την οικονομική και πολιτική διεύθυνση της ταχύτατα εξελισσόμενης Γερμανίας στην περιοχή των Βαλκανίων, προσπάθησε να αυξήσει την επιρροή της προτείνοντας την ίδρυση τελωνειακής ένωσης ανάμεσα στις χώρες της Μικρής Αντάντ —Τσεχοσλοβακία, Ρουμανία και Γιουγκοσλαβία— και στην Αυστρία και στην Ουγγαρία· η Γερμανία, αναπτύσσοντας το σύνδρομο της οικονομικής περικύκλωσης, επιδίωξε να θέσει υπό τον οικονομικό και πολιτικό της έλεγχο τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και την Τουρκία, ενώ το Μάρτιο του 1931 προχώρησε στην εγκαθίδρυση τελωνειακής ένωσης με την Αυστρία· στη Βόρεια Ευρώπη τα Σκανδιναβικά κράτη και οι κάτω χώρες επιχείρησαν τη δική τους στενή οικονομική συνεργασία³⁰.

III. Περιφερειακές βαλκανικές εξελίξεις

Βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της νέας βαλκανικής πραγματικότητας ήταν η δημιουργία εθνικού τουρκικού κράτους, που είχε ως μοναδική ευρωπαϊκή κτήση την ανατολική Θράκη, η ίδρυση της Αλβανίας, η συρρίκνωση της ελληνικής επικράτειας μετά την αποχώρηση από τη Μικρά Ασία, η εδαφική επέκταση της Γιουγκοσλαβίας και ο οριστικός αποκλεισμός της Βουλγαρίας από το Αιγαίο.

Η Γιουγκοσλαβία, που ήταν η μεγάλη κερδισμένη των συνθηκών ειρήνης του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, αφού υπερδιπλασίασε, περίπου, τα εδάφη της και τον πληθυσμό της, αντιμετώπιζε πολλούς εξωτερικούς κινδύνους· η Ουγγαρία διεκδικούσε τις νέες της επαρχίες, ενώ η Ιταλία τη Δαλματία· ως αντιστάθμισμα στις πιέσεις αυτές εντάχθηκε, ανεπιφύλακτα, στο σύστημα ασφαλείας της Μικρής Αντάντ υπό την άμεση επίβλεψη και καθοδήγηση της Γαλλίας· στα Βαλκάνια διεκδικούσε το ρόλο ηγεμονικής δύναμης, που την έφερνε σε σύγκρουση με τη Βουλγαρία, την Αλβανία και την Ελλάδα· το 1924, εκμεταλλευόμενη την πολιτική αστάθεια και τη διεθνή απομόνωση της Ελλάδας κατήγγειλε τη μεταξύ τους συμφωνία, που είχε συναφθεί πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους³¹, ενώ η υπογραφή του Συμφώνου Πολίτη-Καλόφ³², με το οποίο αναγνωρίζονταν βουλγαρική μειονότητα στην Ελλάδα, δημιουργώντας, με τον τρόπο αυτό, σχετικό προηγούμενο για τη νότια Σερβία, όπου οι Βούλγαροι είχαν ανάλογες διεκδικήσεις, αποτέλεσε την αφορμή για την επιδείνωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων· η πρωταρχική, όμως, αιτία της αντιπαράθεσης αυτής εντοπιζόταν στις απαιτήσεις της Γιουγκοσλαβίας να αποσπάσει προνομιακά δικαιώματα στη Θεσσαλονίκη, καταστρώνοντας την Ελλάδα δορυφόρο της³³. Επιπλέον, υπήρχε το πρόβλημα των σλαβικών μειονοτήτων της Μακεδονίας και της Θράκης που διεκδικούνταν από τη Γιουγκοσλαβία, αίτημα που δεν επέτρεπε την εμπέδωση ενός καθεστώτος αμοιβαίας συμφιλίωσης μεταξύ της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας³⁴.

Η Βουλγαρία, εξαιτίας της διπλωματικής της απομόνωσης, της οικονομικής της υποανάπτυξης, του υποχρεωτικού αφοπλισμού που της επιβλήθηκε και της μη εκπλήρωσης

των επεκτατικών εδαφικών της βλέψεων, διακήρυττε την ανάγκη αναθεώρησης των συνθηκών ειρήνης και είχε διεκδικήσεις σε βάρος της Γιουγκοσλαβίας, της Ρουμανίας και της Ελλάδας· οι σχέσεις με την τελευταία ήταν τεταμένες, εξαιτίας του Μακεδονικού ζητήματος, των οικονομικών εκκρεμοτήτων σχετικά με τις πολεμικές επανορθώσεις και της απροκάλυπτης επίθεσης του στρατηγού Πάγκαλου, τον Οκτώβριο του 1925, με αφορμή ένα συννοριακό επεισόδιο στο Πετρίτσι³⁵.

Η νέα Τουρκία, παρά τις εδαφικές της απώλειες, διατηρούσε τη Μικρά Ασία και μετατρέπονταν, βαθμιαία, σε ένα σύγχρονο κράτος, που είχε ως κύριο στόχο του την εσωτερική σταθεροποίηση του κεμαλικού καθεστώτος· ήταν διεθνώς απομονωμένη, αφού η μοναδική διπλωματική της επιτυχία συνίστατο στην υπογραφή συμφώνου φιλίας με τη Σοβιετική Ένωση το Μάρτιο του 1921· οι σχέσεις της με την Ελλάδα είχαν διαταραχθεί επικίνδυνα με την επιθετική πολιτική του Πάγκαλου³⁶.

Η Αλβανία, που ήταν ένα νεοδημιούργητο μικρό κράτος, αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα οικονομικής βιωσιμότητας, λόγω των περιορισμένων παραγωγικών της δυνατοτήτων, και κατοχύρωσης της εδαφικής της ακεραιότητας, αφού δέχονταν τις επεκτατικές πιέσεις της Γιουγκοσλαβίας, που επιθυμούσε την προσάρτηση της Βόρειας Αλβανίας ως αδιαχώριστο τμήμα της Δαλματίας, και της Ελλάδας, που διεκδικούσε τη νότια Αλβανία, πρώην Βόρεια Ήπειρος, όπου κυριαρχούσε το ελληνορθόδοξο στοιχείο· τελικά, με τα σύμφωνα του 1926 και 1927 η Αλβανία μεταβλήθηκε, ουσιαστικά, σε ιταλικό προτεκτοράτο³⁷.

Είναι, επίσης, αναγκαίο να σημειώσουμε ότι η ειρηνική διευθέτηση των διαφορών και η πολιτική συμφιλίωση που επιδιώχτηκε, μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών, με τη Συνθήκη του Λοκάρνο, τον Οκτώβριο του 1925, δημιούργησε την αισιοδοξία για τη δυνατότητα υλοποίησης ενός ανάλογου εγχειρήματος και στα Βαλκάνια· η ανάμειξη, όμως, των Μεγάλων Δυνάμεων και ο έντονος εθνικιστικός προσανατολισμός της Βουλγαρίας πυροδοτούσαν κάθε τέτοια προσπάθεια³⁸. Δεν πρέπει, εξάλλου, να παραγνωρίζουμε ότι εκείνη ακριβώς την εποχή εκδηλώθηκε πολεμική σύρραξη, μικρής εμβέλειας, μεταξύ της Ελλάδας και της Βουλγαρίας, ενώ είχε προηγηθεί, τον Οκτώβριο του προηγούμενου χρόνου, ρήξη στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις με την καταγγελία, από τη σερβική κυβέρνηση, της ελληνογιουγκοσλαβικής Συνθήκης Αμυντικής Συμμαχίας του 1913· παράλληλα, η αλλοπρόσαλλη ελληνική εξωτερική πολιτική είχε ως αποτέλεσμα τη διατάραξη των σχέσεων και με την Τουρκία.

Μπορούμε, λοιπόν, να συγκλίνουμε στο συμπέρασμα ότι οι πολιτικές αντιπαράθεσεις μεταξύ των βαλκανικών κρατών, στα μέσα της δεκαετίας του τριάντα, εξακολουθούσαν να υφίστανται, αφού ενισχύονταν και υποδαυλιζόνταν τόσο από το γεγονός ότι συνόρευαν μεταξύ τους, με αποτέλεσμα να υπάρχουν μόνιμες εδαφικές διεκδικήσεις όσο και από την ανάμειξη των Μεγάλων Δυνάμεων και πιο συγκεκριμένα της Γαλλίας και της Ιταλίας, εξαιτίας της σημαντικής γεωπολιτικής στρατηγικής θέσης της Βαλκανικής Χερσονήσου, που βρίσκονταν σε μικρή απόσταση από την Ανατολική Μεσόγειο, τα Στενά, τη Μέση Ανατολή, τη διώρυγα του Σουέζ και τις αποικίες. Επιπλέον, ήταν, ήδη, φανερό η αποκρυστάλλωση και σχηματοποίηση δυο αντιπαρατιθέμενων πολιτικών τάσεων: η μια απέβλεπε στην αναθεώρηση της κατεστημένης τάξης πραγμάτων στα Βαλκάνια, που υποστηρίζονταν από την Ιταλία σε βάρος της Αλβανίας και, κυρίως, της Γιουγκοσλαβίας, και από τη Βουλγαρία, που διεκδικούσε τμήμα της Γιουγκοσλαβίας και, πρωταρχικά, της Ελλάδας για την απόκτηση διεξόδου στο Αιγαίο· η άλλη τάση απέβλεπε στη διατήρηση του υφιστάμενου γεωπολιτικού καθεστώτος, που υιοθετούνταν από τη Γαλλία, την Ελλά-

δα, με εξαίρεση την περίοδο της δικτατορικής κυβέρνησης του στρατηγού Πάγκαλου, και την Τουρκία, στο βαθμό που ήταν προσηλωμένη στην αντιμετώπιση των εσωτερικών της υποθέσεων. Συνεπώς, για την ελληνική εξωτερική πολιτική υπήρχαν ορισμένες προϋποθέσεις προσέγγισης μόνο με την Τουρκία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πβ. Καραμανλής Κώστας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι Εξωτερικές μας Σχέσεις 1928-1932*, Αθήνα, εκδ. Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1986, σελ. 20.
2. Πβ. στο ίδιο, ο.π. σελ. 22-24, Σβορώνος Νίκος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1986, σελ. 128-129, Βακαλόπουλος Απόστολος, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Βάνιας, 1991, σελ. 380.
3. Βλ. Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Το Βαλκανικό Σύμφωνο και η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1928-1934*, Αθήνα, εκδ. Κολλάρου, 1974, σελ. 11.
4. Βλ. Βακαλόπουλος, ο.π. σελ. 380-381 και Λούβη Λίνα, *Μηχανισμοί της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής Μετά τη Συνθήκη της Λαζάνης (1923-1928)*. Στο Μαυρογορδάτος Γιώργος και Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.). *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1988, σελ. 391-392.
5. Βλ. Φεργάδη-Τούντα Α., *Η Επίδραση του Κοινοβουλίου στη Διαμόρφωση της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: 1923-1934*. Στο Κώνστας Δ. και Κουλουμπής Θ. (επιμ.). *Το Ελληνικό Κοινοβούλιο στην Εξωτερική Πολιτική 1974-1984*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Σάκουλας, 1986, σελ. 59-60.
6. Βλ. Καραμανλής, ο.π. σελ. 36-37 και Κύρου Αλέξη, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα, εκδ. Κολλάρου, 1984, σελ. 72-73.
7. Βλ. Κύρου, ο.π. σελ. 73-74, Σβορώνος, ο.π. σελ. 128 και Θεοδωρόπουλος Β., *Οι Τούρκοι και Εμείς*, Αθήνα, εκδ. Φυτράκης, 1988, σελ. 118. Επίσης, Λούβη, ο.π. σελ. 399-401 και Φεργάδη-Τούντα Αρετή, *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1934)*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Παρατηρητής, 1989, σελ. 215-233.
8. Βλ. Βακαλόπουλος, ο.π. σελ. 377.
9. Βλ. στο ίδιο, ο.π. και Αναστασιάδου Ιφιγένεια, *Ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930*, στο Βερέμης Θάνος και Δημητρακόπουλος Οδυσσεύς (επιμ.), *Μελετήματα Γύρω από το Βενιζέλο και την Εποχή του*, Αθήνα, εκδ. Φιλιππότη, 1980, σελ. 314.
10. Βλ. Αναστασιάδου, ο.π.
11. Πβ. Φεργάδη (1986), ο.π. σελ. 65-70.
12. Πβ. Καραμανλής, ο.π. σελ. 24, 319 και 328-329, Βακαλόπουλος, ο.π. σελ. 392, Κωστής Κώστας, *Η Ελληνική Οικονομία στα Χρόνια της Κρίσης, 1929-1932. Ένας Πρώτος Απολογισμός*. Στο Βερέμης Θ. και Γουλιμή Γ., *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην Εποχή του*, Αθήνα, εκδ. Γνώση, 1989, σελ. 198-217.
13. Βλ. Mazower Mark, *Η Ελλάδα και η Οικονομική Κρίση του 1931*. Στο Βερέμης Θ. και Γουλιμή Γ. (επιμ.), ο.π. σελ. 230-231 και 240.
14. Βλ. Mazower Mark, *Οικονομική Πολιτική στην Ελλάδα, 1932-1936*. Στο Μαυρογορδάτος Γιώργος και Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), ο.π. σελ. 172, Κωστής Κώστας, *Αγροτική Μεταρρύθμιση και Οικονομική Ανάπτυξη στην Ελλάδα, 1917-1940*. Στο Μαυρογορδάτος Γιώργος και Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), ο.π. σελ. 155-156, Κύρου Αλέξη, ο.π. σελ. 77. Σχετικά με τη γενικότερη κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, τη σύναψη των δανείων και τα παραγωγικά έργα, βλέπε περισσότερα Καραμανλής, ο.π. σελ. 227-270, Βακαλόπουλος, ο.π. σελ. 391-392 και Σβορώνος, ο.π. σελ. 129-130.
15. Σχετικά με τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης του 1929 στην ελληνική οικονομία και τους τρόπους αντιμετώπισής τους, βλέπε περισσότερα Καραμανλής, ο.π. σελ. 271-318, Mazower (1989), ο.π. σελ. 229-270 και Βακαλόπουλος, ο.π. σελ. 393-394.
16. Βλ. Κωστής (1989), ο.π. σελ. 195-196 και 204.

17. Βλ. Δρίτσα Μαργαρίτα, *Πίστη και Βιομηχανία στο Μεσοπόλεμο*. Στο Μαυρογορδάτος Γιώργος και Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), ο.π. σελ. 185-186.
18. Βλ. Mazower (1988), ο.π. σελ. 173.
19. Πβ. Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*. Στο Μαυρογορδάτος Γιώργος και Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), ο.π. σελ. 9-19.
20. Βλ. Καραμανλής, ο.π. σελ. 30-31 και Λούβη, ο.π. σελ. 394-395.
21. Βλ. στο ίδιο, ο.π. και Σβολόπουλος, ο.π. σελ. 12-13.
22. Βλ. Mazower (1989), ο.π. σελ. 238-239. Επίσης, βλέπε περισσότερα Καραμανλής, ο.π. σελ. 176-193.
23. Βλ. Καραμανλής, ο.π. σελ. 31-32 και Λούβη, ο.π. σελ. 395.
24. Βλ. στο ίδιο, ο.π. σελ. 32-33 και 395-396 αντίστοιχα.
25. Βλ. Καραμανλής, ο.π. σελ. 147.
26. Βλ. Κύρου, ο.π. σελ. 79-80.
27. Βλ. Καραμανλής, ο.π. σελ. 30.
28. Βλ. Λούβη, ο.π. σελ. 394.
29. Βλ. Σβολόπουλος, ο.π. σελ. 13.
30. Βλ. Παπαστράτης Προκόπης, *Από τη Μεγάλη Ιδέα στη Βαλκανική Ένωση*. Στο Μαυρογορδάτος Γιώργος, Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), ο.π. σελ. 419.
31. Πβ. Φεργάδη (1989), ο.π. σελ. 183-188.
32. Πβ. στο ίδιο, ο.π. σελ. 177-183 και 188-192. Επίσης, της ίδιας (1986), ο.π. σελ. 63-65.
33. Βλ. Καραμανλής, ο.π. σελ. 26-27.
34. Βλ. Σβορώνος, ο.π. σελ. 128.
35. Βλ. Καραμανλής, ο.π. σελ. 27.
36. Βλ. στο ίδιο, ο.π. σελ. 27-28.
37. Βλ. στο ίδιο, ο.π. σελ. 28-29 και 147.
38. Βλ. στο ίδιο, ο.π. σελ. 29.